

BUDAPEST SENTRUM: Oppdemmet hat mot kommunistdiktaturet får sitt utløp i gatene. Stalin-statuen er revet ned.

Foto: NTB

BLODBAD: For 40 år siden eksploderte ungarenes misnøye med kommunistdiktaturet i en spontan oppstand i Budapest. Den vokste i løpet av få dager til en revolusjonær frihetskamp, som ble knust av sovjetiske stridsvogner.

NY VITEN: Arkivmateriale fra Moskva bekrefter at sovjet-ledelsen inntil det siste vurderte en politisk løsning. Nikita Khrusjov var usikker og vinglete, og valgte å bruke vold da Kinas formann Mao oppga sin motstand mot intervensjon.

OPPSTANDEN I UNGARN 1956

Slukket lyset i den røde stjerne

Affluert 23/10-96

PROPAGANDA: Hovedkontoret til Ungarns statlige radio, ramponert under oppstanden. Foto: BILDESSENTRALEN

KAMPENE: Sivilbefolkningen følger med i kampene mellom opprørs-soldatene og sikkerhetspoliti. Foto: AP

HENRETTET: Statsminister Imre Nagy ville innføre kommunisme «med et menneskelig ansikt». Han ble arrestert av russerne, dømt til døden og henrettet i 1958. Foto: REUTERS

VETERAN: Poeten József Pesti husker godt gatekampene. Etter mange år som flyktning bor han igjen i Budapest. Foto: AASMUND WILLERSRUD

Slukket lyset i den røde stjerne

AASMUND WILLERSRUD

Budapest

Var ungarerne nærmere ved å lykkes enn de har trodd i alle år siden oppstanden ble knust av sovjetiske stridsvogner? Ennå er ikke alt materiale tilgjengelig, men nye opplysninger fra russiske arkiver dokumenterer at det i de siste, kaotiske oktoberdagene for 40 år siden også fantes en vilje i Moskva til å finne en politisk løsning, ja endog trekke styrkene tilbake og la Ungarn fare.

Nikita Khrusjtsjovs egen tvil og ubeslutsomhet er vel kjent, blant annet gjennom hans egne memoarer. Men graden av vasking og pluttelse i den øvrige sovjetledelse kommer tydeligere enn noen gang frem i en samling notater fra møtene i det sovjetiske presidiet (senere politbyrået) som ble funnet i arkivene til den russiske føderasjon tidligere i år.

Opptegnelsene var ført i pennen av sjefen for Sentralkomiteens generelle afdeling, Vladimir Nikiforovitsj Malin. De er ikke fullstendige, men papirene er blitt gjenstand for nitid analyse av russiske og ungarske forskere. Ingen av dem våger riktig nok å gå så langt som til å fastslå at det like gjerne kunne gått bra, det vil si endt med sovjetisk anerkjennelse av Imre Nagys revolusjonære regjering.

Indre maktkamp

Malin-notatene sto sentralt i diskusjonen da det ungarske vitenskapsakademi i Budapest nylig samlet historikere fra øst og vest til den første i en serie konferanser om 1956. Vladislav Zubok fra USA- og Canada-instituttet i Moskva fastslo at vaklingene skjedde i takt med den indre maktkamp i Kreml. Men så sent som i juli rådet det enstemmighet i sovjetledelsen om å la de ungarske kommunistiske ordne opp på egen hånd i sine interne problemer. Khrusjtsjov og hans spesialutsending til Ungarn, Anastas Mikojan, sto helt til det siste skulder ved skulder bak en politisk løsning, fordi de fryktet at sovjetisk maktbruk ville skade avstalinise-

OVER 20 000 DREPT

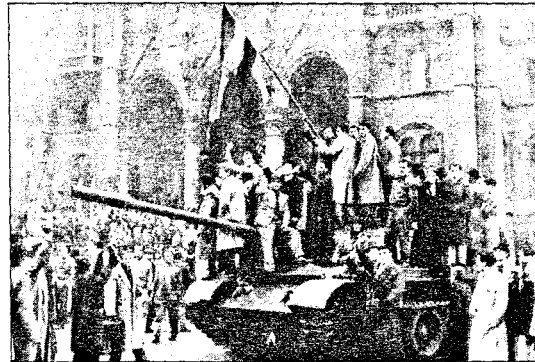
- 23. oktober - folkets misnøye eksploderer i en væpnet oppstand.
- Regimet ber om sovjetisk hjelp, og får det.
- Ungarske enheter slutter seg til opprørerne.
- 24. oktober - Imre Nagy statsminister.
- 31. oktober - Moskva vedtar intervensjon.
- 4. november rykker store sovjetstyrker inn.
- Ca. 20 000 ungarene døde i kampene.
- Ukjent antall sovjet-soldater ble drept.
- 22 000 ungarene ble senere dømt for politisk medvirkning.
- 400 ble henrettet.
- Over 200 000 flyktet fra Ungarn.
- Ukjent antall ungarene ble deportert til Sovjetunionen.

ringskampanjen som var blitt innledet under den 20. partikongress samme år.

Den uventet dramatiske utviklingen i Budapest fra og med 23. oktober sendte sjokkbølger inn i den sovjetiske ledelse. Fra de sovjetiske styrker som var stasjonert i Ungarn som det urovekkende meldinger om folkets evne og vilje til kamp. Moskva hadde grunn til å frykte at hele den ungarske hær ville slutte seg til opprørerne. 25. oktober kom meldingen om at regjeringssjefen Imre Nagy ønsket å forhandle med Moskva om en tilbaketrekning av alle sovjetiske styrker fra landet.

«Militär lærepeng»

Ifølge Janos Rainer, visedirektør ved 1956-instituttet i Budapest, ble spørsmålet om tilbaketrekning fra Ungarn gjenstand for seriøs drøftelse i presidiet så sent som 30. oktober. Dmitrij Sjepilov advarte om at styrkenes nærvær stimulerte en raskt økende anti-sovjetisme i Øst-Europa. Selv marsjall Georgij Sjukov,

FORAN PARLAMENTET: Folk samler seg rundt det ungarske flagget med St. Istvan-korset på en erobret panservogn. Foto: AP

øverstkommanderende for de sovjetiske styrker, argumenterte for tilbaketrekning, fremgår det av Malin-notatene: «Dette er en militær og politisk lærepeng for oss.» Khrusjtsjov selv så muligheten for å stille seg i et gunstig lys i forhold til de «imperialistiske» vestmaktene, som på samme tid intervenerte i Suez.

Men hvordan var det mulig, spurte den ungarske forskeren som har studert Malin-tekstene, at opptil flere medlemmer av den innerste krets var kommet til det punkt at de virkelig tenkte på å oppgi Ungarn?

De var ikke i flertall, men Rainer så det i sammenheng med den pågående diskusjon om delvis reduksjon av det sovjetiske militære nærvær i Øst-Europa. Sovjet-ledelsen var på dette tidspunkt oppriktig opptatt av å bedre sitt «image» i satellitt-statene, og vedtok 30. oktober en forsiktig erklæring. Etter 1956 gikk det mange år - helt til midten av 1980-årene - før noen i det hele tatt våget å nevne tilbaketrekning fra Europa, fastslo den ungarske historikeren.

Omslaget

Om morgenen 31. oktober sammenkalte Nikita Khrusjtsjov presidiet og kunngjorde at sovjetiske styrker måtte rykke inn for å gjenopprette orden i Ungarn. «Hvis vi oppgir dette landet, vil imperialistene rykke inn, og vi blottstiller vår svakhet,» erklærte førstesek-

retæren, ifølge notatene. Det var den fryktede dominoeffekten Khrusjtsjov så for seg.

Men hva var skjedd som forklarer den plutselige helomvending? Flere historikere som sto frem på konferansen i Budapest, pekte på holdningene i den øvrige kommunistiske verden. I Jugoslavia hadde Tito sluttet seg til intervensjonstanken, og selv den italienske kommunistlederen Palmiro Togliatti hadde skrevet brev til Kreml-lederne og bedt dem gripe inn i Ungarn.

Mest avgjørende var imidlertid omslaget i Kinas holdning, som inntil det siste hadde motsatt seg sovjetisk intervensjon, både i Polen og Ungarn. En fremtredende delegasjon fra det kinesiske kommunistparti var i Moskva under hele kriseuken, men først natten til den 31. oktober bestemte Mao seg og anbefalte Khrusjtsjov å gripe inn i Ungarn. Hvorfor?

- Det er et stort spørsmål for kinesiske historikere i fremtiden, mener professor Jian Chen.

Arkivene i Beijing er fortsatt lukket. Men hans egne intervjuer med blant andre Maos tolv har ledet ham til å konkludere at beslutningen hadde mye å gjøre med formannens frykt for konsekvensene dersom et kommunistregime fikk lov til å kollapse. Og slik så det uvegerlig ut til å ville ende i Ungarn dersom ingen grep inn. Frykten for den nasjonale kommunisme hadde tatt overhånd.

Diktaturet falt fra hverandre

- Brått kjente jeg revolusjonens ånd. Det var en herlig følelse, omtrent som å fly som en fugl, oppover i det fri...

Veteranen og poeten Jozsef Pesti (71) minnes starten på oppstanden om kvelden den 23. oktober 1956, da han klaret opp på en av panservognene foran nasjonalforsamlingen i Budapest og deklamerte sitt eget dikt «Parlamentet» gjennom soldatenes megafon.

Det hadde han skrevet tre år tidligere, men budskapet i siste strofe kunne ikke passet bedre for dagen: «...dets frie ånd...må vente inntil Den røde stjernen i tårnet blir slukket.» Folket tok poenget, ifølge dikteren selv, og satte i å rope «slukk stjernen, slukk stjernen».

Soldatene i panservognen var forklodde agenter fra det hemmelige politi AVH, hevdet Pesti. - De ble rasende, men våget ikke å arrestere meg foran øynene på mine to hundre tusen landsmenn. En enorm folkemengde hadde samlet seg på plassen, beruset av syneblikkets håp om frihet. Vi sto der og ventet på vår leder. Tusener av struper skanderte hans navn: «Imre Nagy, Imre Nagy», mens sikkerhetsstyrkene samlet seg til motaksjon. Folket krevde at Nagy skulle gjeninnsettes som statsminister.

- AVH var samfunnets avskum. Vi følte at vårt land var blitt til en eneste stor konsentrasjonsleir, men her i oktoberkvelden øynet vi i fellesskap veien ut.

Folkets utkårede

Opprinnelig hadde Jozsef Pesti hatt en poetisk visjon om blodig undertrykkelse. - Jeg var en «motsvarende revolusjonær», men her på plassen foran parlamentet ble alle som én revet med i entusiasmen som bygget seg opp mens vi ventet på Imre Nagy.

Den tidligere statsministeren var kommunist, men han hadde innledet en «ny kurs» for han ble avsatt av statsministeren Matyas Rakosi i 1955. - Un-

der Nagys styre fra 1953 til 1955 hadde ungarene fått smaken på hva det var å leve uten frykt. Han sto for en revitalisering av Nikita Khrusjtsjovs idéer om sosialisme med et menneskelig ansikt, sier journalistveteranen Ferenc Fejtő.

- Dette var den eneste revolusjonen i verden som var brutt ut uten ledere. Vårt folk visste selv hvilken frihet de ønsket; her behøvdes bare en gnist, så eksplosivt var det, minnes Jozsef Pesti.

Polsk inspirasjon

Andre har hevdet at Budapest-opstanden var planlagt. Men historikeren György Litván, som var aktiv deltager, fastholder at den var aldeles spontan. Riktignok inspirert av misnøyeutbruddene i den polske byen Poznań tidlig på sommeren.

Dikteren Pesti bekrefter at oppstanden for mange intellektuelle del begynte med en hyldest til de modige polske brødre, ungarene og polakker står hverandre nærmere enn noen andre sentraleuropeiske folk. - Vi marsjerte til monumentet over den polske general Jozef Bem, helten fra revolusjonsåret 1848. I Polen hadde opprøret forlenget spredt seg til en rekke byer sommeren 1956, men utgangen ble ublodig, fordi Moskva vurderte Polen annerledes.

Imre Nagy var rette mann til riktig tid for ungarene; han erkjente at sosialismens mål kunne realiseres uten terror og undertrykkelse, mener Litván.

- Men i utgangspunktet betraktet vi også Imre Nagy som en agentene oppdratt i Moskva, minnes Pesti. På landsbygda hadde han ikke noe godt navn; folk husket at han hadde vært med på den voldelige kollektiviseringen.

- Nagy var overbevist kommunist, men ikke besatt av ideologi. Og da han endelig kom til parlamentet, tiltalte han den ventende folkemengden med «kamerater». De svarte med øredøvende piping. Nagy forsto, minnes Pesti.

Kort etter dro Jozsef Pesti fra parlamentet til den lille ringvei-

en som fører til radiostasjonen i Budapest, der den første demonstrant senere ble skutt av AVH-styrker.

- Jeg så til min store forbauelse hvor raskt diktaturet falt fra hverandre. Folk klatret opp og tok ned gateskiltene - Budapests gater så jo ut som en russisk ordbok! En gammel dame kom ut med det opprinnelige gateskiltet hun hadde tatt vare på rett etter krigen. Slik ble den vakre Stalin-avenyen igjen til Andrássy-avenyen.

Men nå rykket militærbilene inn med flere AVH-styrker, forteller Jozsef Pesti. Det ble skutt ved radioen og senere på parlamentsplassen, men folk nektet å adlyde ordre om å evakuere gatene. I stedet ga de seg til å snakke med de vanlige soldatene som også var utkommandert.

- Vi brukte revolusjonstriks fra Lenins dager: Snakket pent med soldatene for å dempe dem. Og det virket. Kommandantene nektet å adlyde ordre, og slo seg sammen med folket i stedet. Nå beveget arbeiderne seg på mange fabrikker, og dannet lokale brigader.

Selv kopierte Pesti noen av sine «hemmelige» dikt, og delte dem ut til soldatene. Det var de samme versene som han tidligere hadde sendt til Radio Free Europe, og som var blitt lest opp på luften, tillagt en «anonym forfatter».

På flukt

I løpet av få dager spredte oppstanden seg over det meste av Ungarn, og i noen korte døgn så det ut til at de revolusjonære skulle lykkes. Men 4. november dundret sovjetiske divisjoner over grensen, og tre dager senere var det slutt. Jozsef Pesti dro nordover og kom seg etterhvert over grensen til Østerrike sammen med to amerikanske korrespondenter. Han reiste videre til USA, der han fikk utgitt sin samling av dikt fra «bak jernteppet».

I 1990 vendte Pesti hjem, og fortsetter å skrive dikt - blant annet om NATO, der han er overbevist om at Ungarn må søke sin sikkerhet.